

Немає гіршого для письменника, ніж знати іншого
письменника, а надто — кількох інших письменників.

Чарльз Буковскі

... який сенс у спогадах, якщо вони не відверті!

Томас Манн

ПЕРЕД МОВОЮ

Всяке життя завершується крахом. Яким би «успішним» не був митець, скільки б йому не обломалося слави, нагород і срібняків, все'дно він перед смертю відчуватиме, як збудована ним сірникова криничка хилиться й розсипається на хаос складових. І треба бути цілковитим ідіотом або самозакоханим дурнем, аби сподіватися на щасливе завершення намагань, а отже — і на повну гармонію між собою й собою створеним. Ти ніколи не зробиш всього, що міг, не матимеш всього, що заслужив, і всі твої скарби вкриє пил: не важливо — в музеї чи на занедбанім горищі.

Мені пощастило зустрічатися з багатьма цікавими, талановитими, а то й — без перебільшень — геніальними людьми. Усі вони складні та багатовимірні. Усі вони жили не так, як усі. І мали на це право. Брали це право. Надривалися цим правом. І вмирали від цього права. Вони максимально жили так, як хотіли. Нелегка робота — намагатися жити так, як ти хочеш! Але це, на жаль, єдина умова, що уможливорює реалізацію високої місії. Наступати на горло власній пісні пробували дуже талановиті хлопці. Чим скінчилося — відомо. Бог не дає таланту на все життя, він дає поносити й дивиться, як і куди ти його несеш. І не доведи схибити, скурвитися, повірити у власну довершеність і геніальність. Фур — і нема. Тих, кого нема, — безліч. Про них теж буде. Але їх не жаль.

Годі шукати в цій книзі якусь жорстку хронологічну послідовність. Хронологія буде, але не жорстка. Щось «забігатиметься» наперед, щось «відмотуватиметься» наспок. Словом, книгу можна буде читати з будь-якої сторінки,

прогортати цілі розділи, яких тут нема, або й узагалі пожбурити її кудись за шафу. Я не ображусь. Мене вже майже нема.

Так само не варто ображатися й моїм героям: ну, так було? Було ж? Було! То чого і пощо?

Крім спогадів, тут будуть, звичайно, і враження. Ті враження, які були від події одразу після неї, та ті, які склалися тепер. Я не лише розповідатиму про пережите, а й оцінюватиму його. З усією любов'ю чи усією відразою: не важливо. Тому, як кажуть в Україні, вибачайте, коли що не так.

Пів століття пишу вірші і вважаю це писання найважливішою справою свого життя. Не дуже мудро. Що із цього писання вийшло — не моє собаче діло. Починав я з того, що писав вірші для народу й, ба більше, для всього людства. Виходила повна дурня. Вона, та дурня, ще жовкне десь серед архівів, старих газет, журналів та альманахів. Доводилося писати й «паровозики». Каюсь. Героєм (тим, яким «Слава!») я, на жаль, не був. Але й паскудою (тим, кому «Ганьба!») — також. Я намагався жити суголосно із самим собою й писати хороші вірші. Закінчив же свою творчу історію тим, що писав винятково для себе, і те, що іноді це подобалося, або не подобалося ще кому — то так і буде.

Отже, цю книгу я пишу для себе. Винятково. І не моє діло, якщо її прочитаєте ще й ви. Або не прочитаєте.

...Кажуть, перед смертю все життя пробігає перед людиною за кілька секунд. Тут я маю перевагу перед рештою посполитих. Моя перевага полягає в тому, що в мене вийшло записати майже все, що промайне перед моїми очима за кілька секунд до смерті.

* * *

Хотів було почати одразу відтоді, відколи вирішив, що писати вірші — головний сенс мого життя. Але краще, либонь, — з дитинства. Коротко. З тих цікавих і, як мені здається, важливих речей, які відбувалися тоді: у минулому столітті, у минулому тисячолітті, у минулій країні...

Місцем мого народження є колишнє повітове містечко Ананьїв на далекій півночі нинішньої Одеської області. Фактично ці землі — південне Поділля.

Говорили там здебільшого українською мовою, а точніше — суржиком. В Ананьївському районі було кілька майже всуціль молдавських сіл. Там розмовляли молдавською, ну, румунською, звичайно.

Молдавани із сусіднього села Гандрабурів у неділю приїздили підводами на базар. На підводах були діжки з вином. А вже на базарі вишиковували ті підводи рядком, підкочували свої дерев'яні «амфори» до краю каруц і продавали вино «на разлів», причому давали «пробувати» по чверть склянки всім охочим. Дядьки-фронтовики заходили з одного краю (суворі й рішучі), а, «напробувавшись», виходили з другого краю вже хто як: хто веселий, хто злий, хто ніякий. Отже, сусідство з молдаванами було корисне для багатьох. Діти теж мали свій зиск. Крім вина, гандрабурзькі дядьки возили підводами у великих кошиках чорний солодкий виноград, який здавали на винзавод. Завдання наше було просте: забігти ззаду до підводи, вчепитися й запустити рученятка в кошика. Небезпека ж полягала в тому, що дядьки вираховували нападників і намагалися вперіщити батою із розвороту по тих рученятах. Ну, тут уже — хто спритніший. Щоправда, били так, як і коней: здебільшого лагідно й ніколи (таким був кодекс честі) не зупиняли підводи та не наздоганяли юних грабіжників. Сиріч рекетирів.

Базарний день був святом для всіх: усі бігали, купували-продавали, говорили-балакали, часом сварилися, і всім містечком котилося кувікання поросят, яких селяни везли з базару в мішках.

Саме містечко було чистеньке, центральні вулиці та тротуари вкриті гранітною бруківкою, центральна вулиця до Жовтневого перевороту звалася Мільйонна, після перевороту — Советською, а від незалежності — Незалежності.

Населення містечка — українці, євреї, молдавани, росіяни та інші народи світу. Саме в такому порядку за чисельністю.

До 1917 року в місті було: два готелі («Лондон» і «Париж»), синагога і православний храм, великий базар, безліч крамничок, чоловіча та жіноча гімназії, велика лікарня, дворянське собрание та могутнє земство, яке й збудувало православний храм, велику лікарню, чоловічу та жіночу гімназії. Крамнички ж збудували здебільшого євреї. Потім у них ці «точки» забрали, а хто не втік і кого не розстріляли — той став завідувачем колись свого власного магазину. Крамнички ті часто продовжували зватися за прізвищем колишнього власника. Ну, ось, наприклад, магазин господарських товарів називався «Железним магазином Передніка», частіше — просто «железним» або просто — «Передніка». Не пам'ятаю, чи застав я живим самого боса Передніка, але його нащадок — Мішка Переднік був незмінним учасником наших дитячих баталій, зазвичай чомусь у ролі фашиста.

З дуже раннього дитинства пам'ятаю руки моєї няньки. У мене була нянька, бо мої батьки Олексій Григорович та Лідія Кирилівна були вчителями в середніх школах. Батько — український філолог, мати — російський. Вони мусили ходити на уроки. Бабця моя по матері — Текля Спиридонівна Охріменко (у дівоцтві — Пасічнюк) ніде не працювала, оскільки була вдовою великого начальника (колись голови райвиконкому сусіднього Ширяївського, а потім заступником голови Ананьївського райвиконкому) — мого діда по матері Охріменка Кирила Сидоровича. Бабця мене глядіти відмовлялася, оскільки була, по-перше, вдовою колишнього начальника, а по-друге, норовистою клятою степовичкою (з того типу, який вибили-вислали в совітські часи; припускаю, що й дід мій Кирило доклав рук до викорінення гордого степового племені).

З дідом пов'язана родинна історія про те, що він незаконнонароджений син ананьївського панка (з наголосом на останньому, а не першому складі) і його покоївки. Дідова мати (колишня покоївка) пізніше з'являлася перед очі сина (моя матуся її бачила й мені розповідала пізніше), щоправда, визнана не була. Немовлям діда підкинули до заможних

бездітних селян Охріменків у село Майнова, що за п'ять кілометрів од повітового центру. Дід виріс. Що робив до перевороту, а потім під час цокотіння копит коней чорних запарожців Дяченка, тачанок батька Махна й лопотіння лаптів червоних китайців — не знаю. Хоча, як народжений 1899 року, він обов'язково мав би бути за синьо-жовтих, червоних-білих, зелених, чорних чи ще за кого. А от історію про те, як дід розкуркулив Охріменків, у яких був приймаком, чув. Чи правда — не знаю. Але оскільки в мене за шість десятиліть не виникало жодного бажання когось розкуркулити, то або це брехня, або я — не в діда.

Багато років потому я якось краєм розповів про діда-начальника Тані Доній, і вона вигукнула: «Так ти ж мажор!». Може, і мажор, але, маю визнати, життя минуло без мажорських вигод. З чого досі у великій печалі.

Дід Кирило помер рано, маючи 53 роки. Прийшов з роботи, відчинив двері до хати, увійшов, махнув рукою, впав і помер. Інсульт.

Пізніше, коли я бігав вулицями містечка, відбігаючи далеченько від хати, дядьки мене часто питали: «Ти чий, синку?». Я відповідав. І вони суголосно казали: «Гарний був чоловік твій дід Кирило Сидорович». Мені було приємно тоді. Тепер — не знаю...

Отже, бабця мене глядіти не хотіла. Вона гляділа все: садок, город, курей, борщ, «плачинди», а мене — не хотіла. Тому — руки няньки.

Нянька в мене була хороша, звали її Надя, родом із села й любила та оберігала мене, ховаючи від поганого ока, циган і про всяк випадок від усіх взагалі. Гадаю, може, тому я все життя важко «сходився» з людьми. Багато хто помилково сприймав це моє певне внутрішнє дистанціювання як надмірну пиху. Від цього «сходитися» було ще важче. Ну, звідкіль їм було знати про Надю, погане око й циган, себто ромів. А Наді, до речі, звідки було знати, що в моїх тоненьких синіх жилках тече циганська кров. Не багато, але тече.

До речі, про циган. Я ще пам'ятаю їх справжніх: кочових, з кибитками, подертими шатрами, багаттями, гітарами.

Вони приходили в наше містечко так. Несподівано, зазвичай пізно ввечері або вночі, у невеличкому скверику, що й зараз, либонь, є поміж пам'ятником кільком загиблим солдатам Другої світової та річкою Тилігул, раптом з'являлися шатра. Звідки вони з'являлися ніхто не знав, на скільки днів — також. Але містечко злегка напружувалося.

Вранці святково вбрані, у червоних китайкових сорочках, підперезані тонкими срібними пасками, у ледь прим'ятих капелюхах, чорнобороді циганське «керівництво» табору йшло до райвиконкому напитувати якусь працю. Праця могла бути різна: від ремонту доріг до ковальського цюкання. Але одна умова була обов'язковою: оскільки цигани не мали паспортів, то оплата повинна робитися за угодою та готівкою...

Циганки в тому часі, як пшоно, розсипалися вулицями та приватними подвір'ями містечка: комусь гадати, щось вициганювати, дещо красти... Літні степовички мужньо відгонили непроханих гостей, ховаючи онуків, курей і гусей від худючих проворних циганок. Головне тут — не відволіктися від охоронних функцій, бо тільки зловиш гаву — так і не долічишся: курки, гуски, якого начиння, необачно залишеного на вулиці. Ну, онуків, сказати правду, не крали, такого вже не було в моєму часі. А от у часі няньки Наді, либонь, було.

Якогось ранку мешканці містечка з подивом довідувалися, що вночі табір знявся. Сквер був безлюдний. Лише попіл багать та сліди кінських копит. Степовики чухали потилиці й полегшено зітхали: «По-ї-ха-ли»...

Це були останні кочові цигани. Десь у кінці п'ятдесятих — на початку шістдесятих Хрущов вирішив силою указу «посадити» циганів на землю, видати їм паспорти, а для цього заборонив кочувати. Роми зненавиділи тоді Хрущова люто, і я переконаний, що все своє тисячолітнє мистецтво наслань використали проти нього сповна, що й позначилося на долі Микити Сергійовича трагічно. І не кажіть мені про якусь апаратну змову і якогось недолугого Брежнєва. Це ромська справа! Точно їхня.

Та повернуся до своєї родини.

Батько мій родом із Хмельниччини, Старокостянтинівського району, села Самчики. Це село тепер стає дедалі більше туристичним центром, там досі зберігся панський маєток, збудований польським полковником Чечелем, панський млин, прекрасний парк, гребля й тече все менш і менш прекрасний Случ.

Щоліта ми родиною їздили в Самчики, звідти дуже багато моїх віршів.

Пізніше, коли Ігор Римарук вперше приїхав до мене в село (а батьки його, та й він сам у докиївському, тобто дитячому часі, жили в селі Западинцях сусіднього Красилівського району), подивився на річку в лататті, човни, ліс, палац, греблю, столітні осоки і сказав: «А я увесь час думав: ну звідки, бл..дь, у цього східняка такі вірші?». Водночас характерно зиркнувши на мене: чи не образився й чи оцінив. Я не образився й оцінив.

Щодо моїх пращурів, то найстарший досяжний — Павло Іванович Федюк, селянин. Народжений 1763 року, прожив сімдесят троє літ. Це з «ревізької сказки», яку в житомирському архіві надібав мій товариш Богдан Пажимський. Що цікаво. Жив той прапра... в четвертій хаті на Остриківцях. Зараз дідова хата має адресу Остриківці, 4. Хата, звичайно, не та і не там, але символічно, погодьтесь.

Дід мій по батькові — Григорій Ілліч Федюк — був ковалем. Дуже добрим ковалем. У Самчиках досі живі люди, які бачили діда і його роботу. У часи непу він заробив грошей, побудував кузню, хату... Але щастя на те й щастя, що буває ненадовго. Одного нещасливого радянського дня прийшли місцеві санкюлоти і сказали: «Тепер кузня буде общественна, але оскільки коваля, крім тебе, Гріша, у нас на селі нема, лишишся ковалем, а ми тобі зарплату положимо». Так доля мого самчиківського діда-українця стала схожа на долю ананівського єврея Передніка. І нині, коли бандити при владі «віджимають» бізнес, я знаю, чиї вони онуки...

Дід прожив недовго. Помер 1947 року у віці сорока дев'яти.

Був він смаглявим «циганчуком» й особливо замолоду виглядав на пишних постановочних світлинах тієї пори чисто тобі яким-небудь Раду. Та й батько мій був — хоча й не так, як дід — теж не блондином.

Одна з найцікавіших родинних історій у мене пов'язана із львівським прозаїком Павлом Федюком. Десь 87 року в одеському видавництві «Маяк» вийшла моя поетична книжечка «...І промовчати не посмів». Може, попри Перебудову, найбільш «пошматована» редакторами збірка. Якогось дня мені зателефонував із видавництва зав. редакції поезії Віктор Нарушевич і голоском (у мене були складні стосунки з усім штатом цього видавництва, окрім редактора Ждани Зінченко та Анатолія Глуцака, який не так і довго був директором «Маяка», але про це пізніше) лагідно-схидненьким повідомив: «Тут надійшов лист від твого родича, він хвалить твою книжечку. Прийди забери». Листи про мою книжку до видавництва були такою ж рідкістю, як і вихід самих книжок. Тому я пішов. Лист справді був «похвальний», а в кінці стояло прізвище Павло Федюк. Я Павла тоді геть не знав і не чув про такого. Буркнувши щось про те, що це не мій родич, а мій шанувальник, і що він краще од деяких видавців розуміє поезію, я пішов до «Восточної кухні» по звичну «Криваву Мері». Типу «відзначити». А вже пізніше відписав Павлові й отримав у відповідь тоненьку книжечку прози, на титулі якої зверху над назвою стояло зухвале: «На здобуття Шевченківської премії».

Книжка мені сподобалася, але похвалити її навзаєм не спромігся через вроджену лінь до листування та притаманну мені тоді тотальну необов'язковість. Проте найцікавіше мене чекало на останній сторінці тієї збірки. Там була автобіографія автора. І починалася вона так: «Мій рід походить від писарчука Січі Запорізької». Я здригнувся. Річ у тім, що батько мені малому не раз казав, що наш пращур — писар Запорізької Січі. Я поблажливо слухав, але ніколи батькові до кінця не вірив, знаючи його патріотичні піетети і списуючи батькові слова на них. Однак після прочитання Павлової

біографії я засумнівався. Сумніваюся й досі. А коли пізніше побачив самого Павла — ну викапаний циганчук — я зрозумів: якщо родинна легенда й може існувати як родинна легенда, то сумнівів у тому, що Павло — мій родич (і то не такий вже далекий), немає жодних. Ми зустрілися на якомусь із письменницьких з'їздів, точніше, ввечері після засідань, і мій брат по-четверте-п'яте, кріпко п'янений (наш родич, точно наш!) все допитував мене нескінченно: «То у звітній доповіді Загребельний (чи Мушкетик, вже не пригадую. — Т. Ф.) тебе згадував чи мене, коли називав наше прізвище? Я відповідав: «Тебе, брате, тебе», але Павло, вочевидь, віри не йняв і допитувався знову і знову...

Жаль, що іншої нагоди поговорити з братом Павлом — ані на тверезу, ані на п'яну — мені вже не випало. Потім якийсь період він редагував цікаву газету «Літературний Львів» (так, здається, вона називалася). У короткому часі ця газета (як і багато чого іншого з літвидань) здохла через брак коштів... Мені розповідали, що останні роки був геть неприкаяний, без роботи, і так безробітно-неприкаяний і помер.

А я останніми — лише останніми роками — почав помічати за собою певне «циганство». Воно полягає в тому, що я ніколи не любив мандрів, ніколи не був у туристичних поїздках, не люблю відряджень... Зібратися, скажімо, на Львівський форум чи який інший фест — для мене велика проблема. Коротких поїздок стараюся уникати. Але страшенно люблю «кочувати». Це коли переїжджаю, до прикладу, з київської квартири в одеську, люблю пакувати багато речей, їду на місяць-півтора... з Одеси — в Овідіополь... з Овідіополя — у самчиківську дідову хату... звідти — у краснополянський будиночок на Кіровоградщині... Люблю розкласти речі, «встановлювати шатра», і за місяць-півтора мене вже волоче до іншого місця. Люблю місяць на небі, багаття, люблю гітару, на якій так до пуття й не вивчився грати... Коней люблю... А от межі ромів почувуюся некомфортно... Це нянька Надя, либонь... це, знати, її штучки...

Бабця моя по батькові — Ксенія Степанівна Федюк (у дівоцтві Довгалюк) походила із заможної сільської аристократії. Померла вона у двадцять дев'ять років. Від неї нічого, окрім двох-трьох світлин, мого батька та його сестри Ніни, не лишилося. Навіть могили вже не знайти, бо старий самчиківський цвинтар «ліквідовано» ще в радянські часи, і на його місці висаджено дерева...

Батько мій був гордим, розумним і досить жорстким чоловіком. Він рано пішов із життя, як і більшість Федюків. Ми попрощалися навіки, коли йому було 47, а мені — 15. У тому, що я сформувався так, як сформувався, переважно його заслуга. І те, що я почав серйозно писати вірші через два тижні по його смерті, — теж.

У вісімнадцять років батько закінчив десятирічку на відмінно, отримав за успіхи невелике «подарункове» гіпсове погруддя Сталіна й за два місяці пішов воювати. Йому пощастило: як грамотного, батька не одразу кинули на гарматне м'ясо, а відправили до Баку в артилерійське училище, з якого він вийшов у сорок другому році лейтенантом артилерії. Й артилерії, як родові військ, я цілком завдячую своїм пізнішим народженням, бо батарея гаубиць, якою командував лейтенант Федюк, була од лінії фронту далеченько, а бомбардування з повітря летальними наслідками минули. Коли совітські війська допхалися до кордонів Польщі (нашого нинішнього адвоката в Євросоюзі), батька, як західняка, перевдягли в польський однострій і він мусив формувати просовітські частини Війська Польського. Частини так званої Армії Людової. До речі, якогось разу він розповів про ту службу мені: багато таких, як він, «формувальників» забили в першому ж бою кулею в спину солдати ними ж сформованих польських частин. А батька, за його власною версією, врятувало те, що швидко вивчив польську мову, й мали поляки його, коли не за свого, то й не зовсім за чужого. Я досі вдячний усім полякам, які не вистрілили в спину моему батькові, хоч розумію їхню тодішню ненависть до совітських офіцерів. Отже, і полякам завдячую своїм народженням.

Зі зміною одностроїв змінилася й військова «спеціальність» батька. Відтоді й до завершення служби в окупаційних військах на теренах Німеччини він був командиром роти розвідки.

Про службу в окупаційних військах батько майже нічого не розповідав (він взагалі мені довіряв мало через те, що небезпідставно вважав мене «пустим» і несерйозним. До того ж таким, що не може тримати язика за зубами. Що є і натепер чистісінькою правдою). Тому пам'ятаю лише його такі коротенькі розповіді-репліки про те, як гинули совітські солдати та офіцери у винних льохах німецьких маєтків. Коли доривалися до такого «щастя», розстрілювали діжки з автоматів, співали ті цівки до нестями, засинали на бетонованій підлозі... Лише потім їх знаходили втоплими у вині...

А ще одна розповідь пов'язана до певної міри з батьковою «фішкою»: він увесь час намагався навчити мене гри на якомусь музичному інструменті. Для цього почергово купувалися: мандоліна, гарний чеський акордеон (на виплат), піаніно (так само) і гітара (це вже як остання спроба для безнадійного). Мене навіть «загнали» до музичної школи з класу фортепіано, де я промучився чотири роки і яку кинув через тиждень після батькової смерті.

Так-от: коли до хати було привезене чорне блискуче піаніно «Україна», батько з невимовною тугою згадав, як вони, напившись в одному із захоплених німецьких будинків, скинули з другого поверху на бруківку великий білий рояль... Він шкодував про це всю решту життя, але що зробили, те зробили. Не найстрашніше з того, що робила армія «победителів».

А ще в батька в Німеччині був власний трофейний «Вілліс», якого підібрав покинутого на узбіччі. Коли він якось сказав мені про це, я запитав, де ж та машина поділася? Батько знехотя відповів: «Та покинув» — «Чому?» — не вгавав я. Батько ще більш знехотя відповів: «Та бензин скінчився, от і кинув». Я не розумів, як можна кинути такий скарб, як цілий автомобіль, тільки тому, що немає бензину...

Тепер я можу уявити той стан... сам був такий... сам міг що хоч покинути... та й покидав... коли закінчувався «бензин»... але про це — згодом.

І чи вижив би хлопець серед того окупаційного чаду?.. Але в батька був хороший командир. Якось він покликав його і сказав: «Олексію, ти недурний хлопець. Ось зараз буде в армії велике скорочення. Пиши рапорт. Демобілізуйся, бо тут пропадеш». Батько послухався.

Я не знаю імені того начальника, проте і йому дякую, що батько послухався.

Після дембеля Федюк-старший повернувся в рідні Самчики. І того ж року вступив на філологічний факультет Одеського університету.

Там вчився, там пив-гуляв із такими ж, як сам, фронтовиками. А фронтовиками були майже всі. Там познайомився з мамою. Вочевидь, там остаточно сформувався як український патріот. У моїй батьковій бібліотеці досі зберігається старий, можна сказати старовинний, записничок із переписаною батьком від руки в сорок сьомому році «Бояриненю» Лесі Українки. Наскільки небезпечно це було, можна зрозуміти з пізнішої аналогії: у 1975 році моя перша книжечка вийшла у видавничій «касеті». Мені тоді ледь виповнилося 20 і я був наймолодшим із восьми «касетників». А найстаршим був російськомовний поет Павло Єлагін з Миколаєва. Такот, він теж був студентом-філологом «сорокових», і в нього під подушкою в гуртожитку знайшли томик Єсеніна. Й однокурсники його «заклали». І заgrimів хлопець на десять років. Десять років! Вже потім, нескоро, був реабілітований. Проте перша книжка вийшла, коли йому було під шістдесят... Ну, такі історії відомі. Але коли вони відомі з преси — це одне, а коли ти знав цих людей особисто — зовсім інше. Моторошніше.

(Господи, ніколи не думав, що проза забирає стільки часу: година на сторінку! Як результат — призупинив писання «Спогадів» більш ніж на пів року. За цей час — Майдан і війна, але про це, може, пізніше.)

Мама моя була за характером абсолютна протилежність батькові: м'яка, лагідна, спокійна... Вічно зі стосами зошитів або за борщами, або за вив'язуванням светрів і шкарпеток на зиму. Вона тягла все господарство та й заробляла понад батькове, набираючись викладацьких годин, як риба мулу... Але водночас знаходила час читати, брати участь у всіляких конференціях, хоча, можливо, трохи й відстаючи в цьому від батька.

Від мами в мені мало чого, крім того, що обоє ми Терези, і вагаюся я, намацуючи подальший шлях, не менше, ніж вона.

Пізніше, вже по смерті батька, маму нагородили орденом Леніна, найвищою совітською нагородою, вона стала директором школи-інтернату, але все це не замінило їй чоловіка, якого вона любила понад усе. І поволі почався процес нашого милого українського самознищення, що за невідворотністю і впертістю нагадував пізніший шлях Римарука...

Ріс я різним, але, здається, переважно слухняним. Читати навчився рано, завдячуючи своєму братові Вадиму, що був на два роки старший од мене. І вже у п'ять літ прочитав «Робінзона Крузо». Цей роман абсолютно ліг на (а може, почасти, і сформував) мій характер. Любив і люблю самотність. Мені комфортно на самоті. Папугу ще готовий терпіти, а от козу яку-небудь вже, либонь, ні. Забагато персонажів. Якщо сюди додати і вперту роботу няньки Наді, то вийде закінчений тип самітника та ще й, крім того (як влучно колись помітив мій давній друг Льюня Капелюшний), мізантропа.

У школі вчився добре, хоча, якщо чесно, вчитися любив не дуже, не люблю й зараз, на жаль. Але вчитися-таки доводиться. Теж — на жаль.

Ми, повоєнні діти, жили здебільшого в школі й на вулиці. Хата була лише для того, аби «робити уроки» (швиденько) і спати. Повоєнних дітей було багато. Батьки поприходили з війни, були переконані, що от тепер усе буде добре. І їм, і їхнім дітям. І якби я сказав своєму батькові (та й собі самому), що стану учасником двох революцій і свідком (а може,

на старість доведеться й учасником) війни, та ще й із Росією, хто б мені повірив!

А от ігри, звичайно, були мілітарні. «Німці», «наші»... Радянська пропаганда працювала цілодобово і для всіх. Дітям, з дитсадка починаючи, формували мізки потрібної форми та змісту:

*Я сіжу на вішенке,
Не могу накушаться.
Дядя Ленін говоріл:
Надо маму слухаться.*

Поділ на «наших» і ворогів був чіткий: пани-кріпаки; революціонери-сатрапи; білі-червоні; куркулі-бідняки; наші-німці...

Ми гордо носили піонерський галстук (саме «галстук», сказати «піонерська краватка» чи якимось інакше нікому й на думку не спадало), ми знали історію з радянських книг і фільмів, а про націоналістів — лише з карикатур у журналі «Перець», який «боровся» з ними завжди й майже до власного скону.

Лише одного разу батько раптом продекламував, перефразовуючи, Шевченка: «Як старший брат скаже, / та ще й до того історію нашу нам розкаже». Мені тоді було вже чотирнадцять, я запам'ятав. І сприйняв. І зрозумів.

А ще однієї зими батько раптом перестав вболівати за збірну СРСР з хокею, а почав вболівати за збірну Чехословаччини. Мені було чотирнадцять, і я не зрозумів. Тоді. Це була зима початку 1969 року, після окупації Чехословаччини.

Самі події відбувалися на моїх очах: вночі батька викликали до військкомату, вранці відпустили додому. Капітан Федюк був тоді вже смертельно хворий і призову не підлягав. Ми всі не спали. У небі гули літаки. Вулицями — колони військової техніки. На захід. У нашому варіанті — на Молдавію.

Вранці мене відправили до магазину по хліб, і я зі страшенним подивом дивився, як люди хапають по 50–100 пачок сірників, скільки дадуть — господарського мила і скільки

донесуть — солі. Пізніше зрозумів: велика війна була зовсім ще зовсім поруч, люди пам'ятали, чого в ті часи не вистачало...

Після чехословацьких подій вчитель Федюк змінився і вже майже не приховував (принаймні в родині) своїх настроїв. Ще до того ночами схиляв голову над зеленим вогником приймача, і крізь шум «глушилок» долинали прізвиська Синявського й Данієля, монотонне відчитування «Ракового корпусу» Солженіцина; в українських версіях «голосів» — заборонені вірші, проза, музика, імена українського спротиву.

Моє ліжко було в сусідній кімнаті, яка чомусь не мала дверей, і я слухав теж. Батько навряд чи здогадувався... «Глушилки» мене страшенно дратували, вони часто-густо геть забивали текст і незрідка на найцікавішому.

Дуже запам'яталася одна літературна передача (не пригадаю року), під час якої спочатку читали вірші ранніх Тичини, Рильського, Сосюри, а потім — їхні ж опуси, але написані пізніше. Все це було з розбивкою, але без коментарів. Лише в самому кінці передачі ведучий із притиском сказав: «От бачите, панове, що з ними совітська власть зробила». Я тоді ще віршів не писав, не читав їх (крім шкільної програми) і не любив. Але що з Тичинами-Сосюрами зробила совітська власть — бачив. Не все, звичайно, побачив і відчув. Проте «О панно Інно...» від «Партія веде» відрізнити міг.

У рік смерті батько поїхав до київської лікарні з намірами підлікуватися й познайомитися з Іваном Дзюбою, здогадуюсь, що не лише з ним.

З Дзюбою він не зустрівся, а може, і зустрічався: Іван Михайлович казав мені, що цього не пам'ятає. Та і як би він міг пам'ятати через стільки десятиліть якогось вчителя з якогось Ананьєва. Скільки тих вчителів пройшло перед ним!

З Києва батька привезли мертвим.

Так 18 вересня 1970 року в мене почалося інше життя. Я мусив подорослішати з усім добрим і поганим, що в цьому ранньому подорослішанні є. Причому майже синхронно сталися дві речі, які на довгий час визначають спосіб мого життя, точніше — мою долю: на батькових поминках мені

налили досить велику, як на п'ятнадцятилітнього підлітка, дозу вина. Я вперше в житті сп'янів. Це раз.

А через кілька днів я написав вірш, після якого... от вже понад пів століття...

Це два.

* * *

Правду кажучи, вірші в мене час від часу зринали й раніше. Ну, не вірші, а якась подоба віршів. Випадково збереглося двійко написаних другокласником (у вісім років, їй-бо, можна було б і краще):

ВЕСНА

*Прийшла весна.
Прийшла красна.
Кінець зими тій лютій.
Кидайте люди кожухи.
Кидайте діти і санчата.
Не забувайте про птахів.
Вони великі друзі.
Готуйте ви вже для шпаків
хороші шпаківниці.*

Але ж майже верлібр! І хіба не схоже на верлібри нинішніх «продвинутих»? Га? Ну, лексика трохи архаїчна... Так що отак. А то мене вже зробили монстром якимсь, верліброфагом конформістським... А я з дитинства намагався писати верлібром, як у Європі. Щоправда, другий вірш вже традиційно український, епігонсько-український:

НЕВІЛЬНА КРАЇНА

*Я бачив ту країну,
в якій ще не порвали кайдани
В якій ще не звільнили Батьківщину
Її хорошії сини,
В якій ще борються за волю,
рахунок не пани.*